

Тимошенко Віра Іванівна,
головний науковий співробітник відділу
організації наукової діяльності та захисту
прав інтелектуальної власності Національної
академії внутрішніх справ, доктор
юридичних наук, професор

СУТНІСТЬ І ПРИЧИНИ ЗЛОЧИНУ В ПРАЦЯХ КЛАСИКІВ НІМЕЦЬКОГО ІДЕАЛІЗМУ

Сучасний глобалізований світ переживає смуту небачених раніше природних, культурних і соціальних катаклізмів, серед яких найбільше занепокоєння викликають війни та злочинність. Усвідомити глибинні причини нинішніх проблем, роль людини у їх виникненні та її здатність до подолання цих проблем допомагає філософія. На особливу увагу заслуговує німецький філософський ідеалізм, представники якого пов'язували з людиною цілий комплекс негативних властивостей в етичному плані. Їхні міркування про добро і зло були тісно пов'язані з осмисленням соціально-історичних проблем минулого і сучасності. Зло розглядалося як необхідний супутник соціального прогресу, а подолання зла кожним окремим індивідом розумілося як стимулятор духовного зростання і вдосконалення. Німецький ідеалізм зазвичай розглядають як філософію діяльності. Відповідно центром учень його прихильників є активний суб'єкт пізнання, який перетворює світ. Учення німецького ідеалізму орієнтовані на людину та шляхи досягнення її свободи, які найчастіше тернисті й приховують у собі чимало спокус і зла в його найрізноманітніших проявах, у тому числі у формі вчиненні злочину.

Видатний німецький філософ, засновник німецької класичної філософії Іммануїл Кант (1724–1804) пов'язував з людиною цілу низку негативних у моральному відношенні властивостей. Мислитель неодноразово говорив про природну злісність, егоїстичність людини, про первинну схильність людей до обману та лицемірства, про фальшивість, яка має своє коріння в людській природі.

У «Критиці практичного розуму» (1788) І. Кант обґрунтував думку, що злочинцем людина стає тоді, коли порушує практичний закон [1]. Він розглядав злочин як явище, що бере свій початок від спотвореного панування пристрастей та апетитів над розумом. Про злочин писав як про пароксизм, від якого розсудлива частина людства перебуває в жаху. Розуміння сутності злочину та злочинця він виводив із свого категоричного імперативу, як практичного морального закону: «Практичним імперативом ... буде наступний: дій так, щоб ти завжди ставився до людства ... як до мети і ніколи не ставився б до нього

лише як до засобу» [2, с. 205]. Практичний імператив – це постулат, що не вимагає дослідного підтвердження, або, іншими словами, це моральний закон як вищий принцип права. Його існування не потребує підтвердження, оскільки він укорінений у свідомості людини та має своїм джерелом розум, є такою ж константою буття індивідуума, як простір і час. Цей принцип звернений до людини, як до свого єдиного суб'єкта, діє в ньому як вимога «ти повинен» і є для нього абсолютним обов'язком. Згідно імперативу, особистий вибір кожного повинен гармоніювати, а не резонувати із законом загальної свободи, тобто діяти слід так, щоб використання свободи одним не могло обмежувати свободу будь-кого іншого. До того часу, коли свобода вибору одного й іншого будуть сумісні одна з одною, за універсальним законом вони будуть вважатися правильними і справедливими. Тут визначальною є категорія «свобода», що є основною при визначенні поведінки людини.

Як бачимо, при описанні імперативу філософ орієнтувався саме на кримінально-правову заборону, яка, як правило, не передбачає будь-яких умовностей, розуміє і забороняє вчинок не опосередковано через уявлення про мету, до якої вчинок може привести, а лише через уявлення про сам вчинок.

І. Кант дає своєрідну класифікацію злочинів, визначаючи їх як «порушення закону»: «Те порушення публічних законів, яке позбавляє порушника можливості бути громадянином, називається просто злочином (crimen) або ж публічним злочином (crimen publicum); тому за перше (приватний злочин) притягаються до цивільного суду, за друге – до кримінального. – Зловживання довірою, тобто розтрата грошей або товарів, довірених для торгівлі, обман при купівлі або продажу при свідках, – все це приватні злочини. Навпаки, підробка грошей або векселів, крадіжка або розбій і т. ін. – це публічні злочини, тому що вони піддають небезпеці не окрему особу, а суспільство. – Вказані злочини можна розділити на злочини нікчемного характеру і злочини насильницького характеру» [3, с. 366]. Далі він пише і про можливість страти за певні види злочинів, і про «каральну справедливість» – цілком у дусі свого часу, забуваючи про «свободу» людини як головної ліберальної цінності.

Цікавими є роздуми І. Канта про «уроджених» злочинців і про вплив на злочинність суспільства, «середовища»: «Бувають випадки, коли люди з дитинства, навіть за виховання, яке на інших мало благотворний вплив, рано виявляють злостивість, яка посилюється в зрілі роки до такого ступеня, що їх можна вважати вродженими лиходіями і, якщо справа стосується їх способу мислення, абсолютно невинуватими; але їх судять за проступки і їм ставлять у провину злочин; більше того, вони (діти) самі знаходять ці звинувачення цілком справедливими так, як начебто вони, незважаючи на властиві

їм невинуваті природні якості душі, залишилися настільки ж відповідальними за свої вчинки, як і будь-яка інша людина. Цього не могло б бути, якби ми не припускали, що все, що виникає на основі довільного вибору (як, безсумнівно, кожне навмисно вчинене діяння), має в основі вільну причинність, яка з раннього дитинства відображає характер людини в явищах (вчинках); а ці явища через одноманітності поведінки показують природний зв'язок, який, однак, не робить необхідними погані властивості волі, а являє собою ... наслідок добровільно прийнятих злих і незмінних основоположень, чому людина стає ще більш гідною осуду і покарання» [4, с. 493].

Наступний крок у розвитку філософії злочину зробив видатний німецький філософ-ідеаліст Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831). У «Філософії релігії» він стверджує наступне: «Людина ... зла сама собою, зла в загальному сенсі, глибинах свого внутрішнього духу, просто зла, зла в своїй внутрішній глибині ...» [5, с. 266].

У «Філософії права» (1820) вчений чітко розрізняє «право» і «неправо», визначаючи злочин як «неправо»: «Справжнє неправо являє собою злочин, в якому не поважається ні право в собі, ні право, яким воно мені здається, в якому, отже, порушені обидві сторони – об'єктивна і суб'єктивна» [6, с. 141]. Г.В.Ф. Гегель, у якого вже зовсім виразно розрізнені поняття свободи та свавілля, а свобода у власному розумінні завжди розумна, розглядає злочин як насильство не тільки зовнішнє, але й внутрішнє, оскільки в злочині злочинець зазіхає і на розумність власної людської природи. Державу і право він безумовно пов'язує з легітимним, законним насильством стосовно того, хто порушив закон.

Злочин, за Г.В.Ф. Гегелем, завжди є порушенням права, причому таким, яке, незважаючи на зовнішню видимість особливого діяння, є в дійсності тотальним запереченням права. Адже посягаючи на свободу волі іншої особи, виражену у власності або в тілесно-духовних якостях особистості, злочинець демонструє невизнання всієї системи права, оскільки основне «веління права говорить: будь особою і поважай інших як осіб» [6, с.98]. Однак, зневажаючи інших як осіб, заперечуючи свободу особистості та не визнаючи всю систему загального взаємовизнання (заперечуючи справедливість, як необхідну форму прояву особистої свободи), злочинець сам виступає як особа, отже, вважає свою суб'єктивну свободу (свавілля) підставою свого буття. Тим самим він, не підозрюючи про це, потрапляє в пастку протиріччя, вирішення якого можливо лише через зняття самого злочину і відновлення права. Дійсно, вчинення злочинного діяння є волевиявленням злочинця, тобто є свободою. Але суб'єктивна свобода може отримати об'єктивне існування саме як свобода, вкладаючи себе в наявне вільне буття або вважаючи таке буття свободою. Злочин же заперечує буття свободи як об'єктивне буття і тим самим робить

злочинну свободу лише видимістю, яка не має підстав для дійсного існування. Заперечення права – злочин – знімається його запереченням – покаранням, яке, будучи запереченням заперечення, є утвердженням права.

Водночас Г.В.Ф. Гегель розглядав злочин як необхідний негативний момент розвитку права як в історичному, так і в логічному аспектах, оскільки розвиток взагалі можливий лише через заперечення; настільки ж необхідним є й утвердження права через зняття цього власного негативу в покаранні. У цьому ракурсі покарання вже не є якоюсь особливою правовою дією, що спрямована на суб'єктивну особистість злочинця, але вписано як необхідний момент – заперечення заперечення – в тотальність правового процесу і покликано в цій іпостасі зберігати право в його існуванні, що постійно поновлюється [6, с. 141].

Небезпека злочину тут визначається тим, наскільки реально свавілля злочинної волі загрожує наявному буттю загальнолюдської свободи, наскільки руйнівна така воля в наявному правовому полі. Мірою покарання тут є свобода, вона ж, як абсолютна сутність права, є його межею.

Інший видатний німецький філософ-ідеаліст Іоган Готліб Фіхте (1762–1814 гг.) висловив ряд думок у сфері кримінального права, які істотно відрізняються від кантівських концепцій. Мислитель захоплювався людською активністю, прагненням до свободи, однак бачив як зворотну сторону свободи, так і всі загрози свободі, що позбавлена моральних основ. Така свобода неминуче приховує в собі зло та деструктивне начало [7, с. 672].

На думку І.Г. Фіхте, злочин – це порушення суспільного договору, за допомогою якого утворюється держава. Хто порушує цей договір, той ставить себе поза законом і підлягає виключенню із суспільства. Однак виключення можна замінити спокутуванням провини. Злочинець має право вимагати цього, а держава зобов'язана задовольнити цю вимогу. Спокута виявляється у покаранні, яке має бути застосоване.

Отже, у німецькому ідеалізмі ми підходимо до того розуміння злочину та його причин, що пов'язане виключно з правовою сферою і порушенням правових законів, встановлених у сфері громадянського суспільства і правової держави. Незважаючи на те, що в працях класиків німецького ідеалізму переважає гносеологічний і логічний аспект розуміння злочинця як носія і володільця правової та моральної свідомості і самосвідомості, тут вже відчутний вихід у соціальну сферу, в постановку проблеми злочинця і злочинності в парадигмі «індивід – суспільство». На особливу увагу сучасних дослідників заслуговує той факт, що представники німецького ідеалізму пов'язували з людиною комплекс негативних із етичної точки зору

властивостей, наголошували на небезпеці свободи, що позбавлена моральних основ.

Список використаних джерел.

1. Кант И. Критика практического разума. URL.: http://loveread.me/view_global.php?id=89618

2. Кант И. Основоположения метафизики нравов. 1785. *Кант И. Собрание сочинений в восьми томах.* Т. 4. Б.м.: Издательство «Чоро», 1994.

3. Кант И. Метафизика нравов. *Кант И. Собрание сочинений в восьми томах.* Т. 6. Б.м.: Издательство «Чоро», 1994.

4. Кант И. Критика практического разума. *Кант И. Собрание сочинений в восьми томах.* Т. 4. Б.м.: Издательство «Чоро», 1994.

5. Гегель Г.В.Ф. Философия религии: В 2 т. Москва: Мысль, 1976-1977. Т. 2. 573 с.

6. Гегель Г.В.Ф. Философия права. URL.: 1990. <https://www.marxists.org/russkij/hegel/phil-prava.pdf>

7. Фихте И.Г. Собрание сочинений. Минск: Харвест, 2000. 784 с.

Ткаченко Ірина Михайлівна,

викладач кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО БЛИЗЬКИХ РОДИЧІВ ЯК ПОТЕРПІЛИХ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ

Серед потерпілих від кримінальних правопорушень важливо відмітити осіб, які перебувають у родинних, сімейних чи інших близьких відносинах з умовно кажучи головним потерпілим (наприклад, представником влади, працівником правоохоронного органу).

Детальний аналіз положень кримінального законодавства свідчить про те, що в КК України вживаються різні терміни для позначення осіб, які перебувають у родинних, сімейних чи інших близьких відносинах з потерпілим. Серед яких є термін «близькі родичі», розглянемо його більш детально.

З усіх термінів найбільш обмеженим за значенням видається термін «близькі родичі». Близькі родичі, які відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р. підлягають захисту, – це батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, посягання на життя, здоров'я, житло і майно яких перешкоджає виконанню працівниками суду і правоохоронних органів покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав [1]. Вади цього